

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-12-76-75>

УДК 343.1

Остренко М.В., Осауленко О.А.
Національна академія внутрішніх справ

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Анотація. В статті міститься дослідження історичного розвитку та становлення інституту реабілітації в Україні. Сам термін «реабілітація» виник в епоху Пізнього Середньовіччя та почав формуватися як правовий інститут наприкінці XVIII ст. у країнах Європи та в подальшому перейшов на Росію, у складі якої перебували території сучасної Наддніпрянської України. Вже у 30-х роках XX ст. на території УРСР інститут реабілітації отримує свій післяреволюційний розвиток у нормах трудового права. З рештою, у 1978 році норму про реабілітацію було закріплено в Конституції УРСР, але без встановлення механізму її реалізації. З початку проголошення незалежності України, багато вчених-правників неодноразово в своїх працях наполягали на необхідності законодавчого закріплення інституту реабілітації, але до сьогоднішнього часу цього так і не було зроблено.

Ключові слова: кримінальний процес, суб'єкти кримінального процесу, інститут реабілітації, реабілітація, реабілітований.

Ostrenko Mykola, Osaulenko Oleh
National Academy of Internal Affairs

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE REHABILITATION INSTITUTE FORMATION

Summary. The formation of the theory of the citizen's rights protection and the interests protected by code in criminal procedural law is associated with a number of issues, including theoretical ones. One of the main issues in upcoming such a theory is the formation of its basis. The starting point for its progress is to define the concept of rehabilitation in the criminal process. To create it we have to conduct a historical review of its formation and development. Despite of the large number of works devoted to the research and approval of this institute, it should be noted that today the nature and progress of the fact of rehabilitation in the criminal process has not been given sufficient attention to make sense of it. The purpose of the article is to study the historical progress and establishment of a rehabilitation institute in Ukraine. It is known that in the Middle Ages the concept of legal rehabilitation did not exist since criminal proceedings always were an indictment in their nature. The term "rehabilitation" itself originated in the late Middle Ages and began to form as a legal institute in the countries of Western Europe at the end of the XVIII century. Later it passed over to the countries of Eastern Europe and Russia, which included the territories of modern Upper Dnieper Ukraine. Subsequently, with the progress of scientific tendencies in the XIX century, a set of rehabilitation measures is secured at the legislative level, but only as a civil law. In the 1930s on the territory of the USSR, the Institute of Rehabilitation got its post-revolutionary development as a norm in labor law. Though, in the 1950s, it was worded in criminal law as a set of steps to restore the rights of victims of the repression of the 1930s. Then, in 1978 the norm of rehabilitation process was enshrined in the Constitution of the USSR, but without an established mechanism for its implementation. However, since the beginning of the era that came after Ukraine's independence was proclaimed, many procedural scientists have repeatedly insisted on the need to legally consolidate the rehabilitation institute, but so far this has not been done.

Keywords: criminal proceedings, subjects of criminal proceedings, institute of rehabilitation, rehabilitation, rehabilitated.

Сучасне законодавство, зокрема кримінальне процесуальне, на сучасному етапі розвитку нашої держави переживає реформацію та трансформацію в бік гуманізації та лібералізації відносин. Одним з ключових напрямків розвитку у даному випадку являється інститут реабілітації. Основним завданням якого є повне поновлення раніше засудженого, обвинуваченого в правах, обов'язках та повноваженнях, та проведення компенсаторно-відшкодувальних заходів.

Постановка проблеми. Для усвідомлення явища реабілітації, як правової інституції необхідно провести історичний огляд його становлення не тільки на території сучасної України, а й зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На питання реабілітації звертали увагу у своїх працях багато відомих дослідників, у тому числі й такі вчені, як Б.Т. Безлепкін, Л.В. Бойцова, О.В. Капліна, А.О. Орлова, М.І. Пастухов, О.О. Подопрігора, М.С. Строгович, Т.Т. Таджи-

єв, Д.В. Тат'янін, М.Є. Шумило та ін. Однак науковий аналіз норм стосовно реабілітації, передбаченої КПК України, потребує подальшого аналізу та врегулювання.

У своїх працях Шумило М.Є. приділяв увагу післяреволюційному становленню інституту реабілітації на території України [40, с. 1–19].

Мазур М.Р. проведено дослідництво інституту реабілітації, не надавши значної уваги історичному розвитку та дослідництву законодавчих актів дореволюційних часів попри те, що останньою було надано досить ретельний аналіз існуючих наукових думок відносно дефініції заявленого інституту [39, с. 3–4].

У свою чергу у працях Капліної О.В. було здійснено дослідження дореволюційних та післяреволюційних законодавчих актів та різних наукових думок, але значну увагу було надано розвитку правової реабілітації, упустивши місце даного явища до становлення його як правового інституту [37, с. 11–24].

Метою статті є дослідження історичного розвитку та становлення інституту реабілітації в Україні.

Виклад основного матеріалу. За часів Середньовіччя поняття реабілітації, в сучасному розумінні не існувало. На саме ставлення суспільства до імовірного злочинця впливав обвинувальний характер ведення кримінальної процесуальної діяльності на той час до кінця не сформованої. Таким чином достеменно невідомо, чи визнавався реабілітованим у суспільстві обвинувачений, який зміг перемогти беручи участь в так званій ордалії («Божому суді») [4, с. 1].

Із впливом часу сутність поняття реабілітації декілька разів змінювалось. З'явившись в якості способу помилування, реабілітація перетворилась у самостійний правовий інститут. Це пов'язано з розвитком соціально-економічних відносин у Європі та похідних від нього змін у розумінні та значенні кримінального покарання. Античне та Середньовічне право розглядали кримінальне покарання як розплату, спосіб раз і назавжди вилучити злочинця з суспільства. В системі покарань панували смертна кара та позбавлення волі з одночасним позбавленням засудженого всіх прав (цивільна смерть) [3, с. 139].

Термін реабілітація має своє походження від пізньолатинської «*rehabilitatio*», в якому префікс «*re*» означає поновлення та корінь «*habilitas*» означає здатність. На даний час даний термін використовується в різних галузях знань [1, с. 738]. Вперше його запропонував середньовічний легіст Vleynianus для визначення стародавнього інституту помилування засудженого з поновленням усіх його колишніх прав [2, с. 17].

Зі зміною феодальної суспільно-економічної системи на буржуазну в світі почали зароджуватися погляди на покарання як спосіб виправлення злочинців. Позбавленню прав почав надаватися не постійний та незворотній характер, а тимчасовий. Покараний отримував право із впливом часу та при визначених умовах відновити свою втрачену правоздатність та суспільне положення. Таке відновлення називали реабілітацією. У деяких європейських країнах, зокрема Румунії, Угорщині, Балканських країнах, аж до 70-х років XIX ст. реабілітація розумілась як скасування правових наслідків засудження винуватого у вчиненні злочину після відбуття ним кримінального покарання [3, с. 139].

Таким чином, розуміння реабілітації, набуває певної форми у XVIII ст. В цей час збільшується кількість прихильників концепції відповідальності держави перед невинно засудженими. Так у Тосканському карному уложенні 1786 р. (Італія) виправданим поруч з ідеальними винагородами передбачалась також матеріальна компенсація. З цієї метою засновувалась спеціальна каса, призначенням якої було відшкодування збитків потерпілим від злочинів, та особам, які виправдані судом [5, с. 88–89]. В Російській імперії часів Петра I вперше було запроваджено принцип цивільної відповідальності суддів, вищих чиновників за позовами осіб, які постраждали від їх службових дій. Постраждалим дозволялося «в партикулярных обидах бить челом» на посадових осіб «искать с них судом, где надлежит» (Артикул 209) [6, с. 1]. Також, на території

Лівобережної України в XVII–XVIII ст.ст. діяли норми на підставі угод між гетьманами Малоросії із царським урядом («старі закони»), серед яких слід звернути увагу на норму щодо відповідальності суддів у разі, якщо вони умисно «без подозрения и довода... по явной злобе» засудять когось до мук, заподіють каліцтво або смерть. За аналогічні дії вони повинні були сплатити потерпілому, або його спадкоємцям, а також могли бути «лишены чинов». Якщо шкоду було завдано з необережності суддів, то покарання на них не накладалося та вони були зобов'язані сплатити потерпілому [7, с. 730–731].

Подальшої законодавчої трансформації інститут реабілітації зазнав у XIX ст. Так, на території Наддніпрянської України діяли норми «Зводу законів Російської імперії» та положення, які стосувались відповідальності за наслідки прийняття неправомірних рішень посадовими особами, що мали цивільно-правовий характер.

Звід законів Російської імперії містив ряд норм, що належать до реабілітаційних заходів. Згідно з Книгою II «О судопроизводстве по преступлениям» щодо засудженого, який «потерпел наказание, или состоя под оным, найден будет в последствии невинным: тому возвращаются все прежние права его состояния...; а судей, по приговору коих он понес наказание или безвинно или высшие меры... производится соразмерное в его пользу взыскание» [8, ст. 1343; 1360, 1494].

У випадку виправдання особи, уповноваженому («преданному») суду, надавалося право вимагати публікації «печатными указами» про його невинуватість. Час засудження повинен був зараховуватися до строку служби та виплачуватися заробітна платня або пенсія [8, ст. 156–1563, 1570].

Також слід визначити інші закони, якими було врегульовано компенсаторно-реабілітаційні заходи на території Наддніпрянської України та Російської імперії: норми Укладення про покарання карні і виправні (1845, 1885 років), Закони Цивільні (1851 року). В законі від 21 березня 1851 року (перша частина десятого тому Зводу законів Російської імперії) стаття 678 зобов'язувала суддів, які постановили неправосудний вирок, відшкодувати неправомірно засудженому матеріальні збитки, а також виплатити йому передбачену законом суму грошей. Судді притягувались до відповідальності в таких випадках: 1) за здійснення навмисного правосуддя «з корисливих чи інших особистих мотивів»; 2) за ненавмисне порушення закону, а саме, коли, по-перше, щодо підсудного застосовано покарання того ж роду, яке він повинен був понести, але більш чи менш суворе, ніж передбачено законом; по-друге, коли неправильне рішення прийнято через помилки, допущені суддею через неправильне розуміння та тлумачення закону. Таким чином, встановлювалася відповідальність суддів за збитки, завдані будь-яким неправомірним рішенням суду (ст. 366–377 Уложення про покарання 1885 року, ст. 677–682 Законів цивільних, ст. 1331 Статуту цивільного судочинства) [9, ст. 1331].

Вказані заходи мали дещо привілейований характер та з прийняттям нового Статуту карного судочинства (1864 р.) заходи з відшкодування завданої шкоди та з правовідновлення почали мати загальнообов'язковий характер [10]. Харак-

терною ознакою норм зазначеного законодавчого акту було окреслене коло суб'єктів, на яких покладалася обов'язок відшкодування шкоди та відособленість від цього держави, як суб'єкта означеного процесу.

У переформованій правовій системі Російської імперії 60-х років XIX ст. було закріплено інститут «вознаграждения невинно к суду уголовному привлекаемых», що діяв у сфері реабілітації, окрім реабілітації в особистих правах. Значною мірою він відповідав сучасному розумінню реабілітації в кримінальному судочинстві: застосовувався лише до невинно притягнутих до кримінальної відповідальності, передбачав відшкодування вказаним особам ідеальних (моральних) та матеріальних збитків. І.Я. Фойницький писав: «Под идеальным вознаграждением мы понимаем удовлетворение, даваемое государством невинно осужденному или невинно к суду привлеченному, в форме торжественного объявления его невинности и снятия стеснений, которым это лицо подвергалось, со всеми их последствиями. Необходимость такого вознаграждения вытекает из факта признания невинности, после которого все ограничения, назначенные в предположение виновности, теряют почву... Неисчислимы благодетельные стороны осуществления идеи государственного материального вознаграждения за вред, невинно от привлечения к уголовному суду понесенный. Оно в высшей степени необходимо для лиц, к суду уголовному привлекаемых» [11, с. 40].

Так зване «публикование невинности» було зовсім скасовано на тій підставі що «...со введением гласности уголовного процесса, каждый оправданный сам может позаботиться о напечатании судебного приговора» [11, с. 36]. Зарахування судимості в службу, як і раніше, розповсюджувалося лише на посадових осіб [10, ст. 1110]. Безумовним досягненням нового Статуту було те, що на практиці винагорода за завдану шкоду в результаті необґрунтованого притягнення до суду міг отримати тепер кожний, незалежно від станової належності. При цьому, відновлення честі та прав невинно засудженого допускалося в будь-який час без будь-яких строків давності та не зважаючи на смерть засудженого. Збитки повинні були відшкодувати: 1) приватний обвинувач, свідок, якщо дані особи діяли недобросовісно, давали неправдиві показання, підбурювали до подачі неправдивих свідчень інших осіб та ін.; 2) «доносчик», при тому не тільки у випадку недобросовісності його дій, але й у випадку просто «необачності»; 3) судовий слідчий та прокурор у випадку, якщо виправданий доведе, що дані посадові особи діяли «пристрасно, притеснительно, без законного повода или основания или же вообще недобросовестно» [10, ст. 780–784].

Позови про відшкодування шкоди подавалися та розглядалися у порядку, встановленому для стягнення винагороди за шкоду та збитки, що були завдані рішеннями посадових осіб відповідно до ст. ст. 1316–1336 Статуту цивільного судочинства [9].

Опоненти ідеї відшкодування шкоди послалилися у своїй аргументації на недосконалість кримінального судочинства, на обов'язок кожного громадянина служити справі встановлення істини, або задля обґрунтування своїх думок вка-

зували на непосильність тягаря, що може покладатися на державний бюджет [11, с. 59], а деякі бачили в судових помилках деякий Верховний промисел [12, с. 69–70].

Про необхідність відшкодування шкоди особам, які постраждали в наслідок незаконного притягнення їх до кримінальної відповідальності або засудження без провини, зазначали французький письменник Бонневіль-де-Марсанжи, німецькі юристи Гейце, Жак, Штенглейн, Шварце, Майер, Ульман, які неодноразово виступали на з'їздах німецьких юристів (1873, 1874, 1876 р.) [13, с. 106–108], німецький письменник Леопольд Катчер, польський юрист Рамиш, англійський філософ та юрист І. Бентам [13, с. 87], російський письменник Л.М. Толстой [14, с. 150], відомі російські вчені, юристи П.І. Люблинський [15, с. 595], М.М. Розін [13, с. 81–117], А. Марков [16, с. 1], А.А. Левенстим [14, с. 150], С.О. Хрульов [17, с. 503–519], І.Я. Фойницький [11, с. 54], та ін.

Так, у випадку завдання громадянами шкоди один одному, громадянами державі, на винуватих завжди покладається юридичний обов'язок відшкодування збитків. З цього логічно слідує обов'язок держави компенсувати збитки, які вона спричинила громадянину [12, с. 55].

Одна з теорій передбачала юридичний обов'язок держави щодо винагороди громадянам шляхом проведення аналогії з обов'язком підприємців, які винаймають робітників, відшкодувати останнім збитки, отримані ними під час трудової діяльності. Мова йде про так звану теорію професійного ризику. Відповідно до якої держава, як і підприємець, несе ризик відшкодування збитків у випадку завдання шкоди її органами [18, с. 154–156].

Ряд авторів пов'язували необхідність відшкодування збитків з публічними інтересами держави. Невигідні наслідки судових помилок «...несет на себе пострадавший, но тяжким бременем, – писав М.М. Розін, – ложится этот факт на государство. Преследование и наказание невинных, привлечение их к суду и все падающее на них и сопровождающее такое преследование тяготы вызывают сильное общественное возмущение, вызывают нарекания на судебную власть, подрывают чувство доверия к ней, ее авторитет...» [13, с. 83].

Саме питання про суб'єкт та межі винагороди стало предметом дискусій [13, с. 97]. Найрозповсюдженішим можна вважати думку про те, що відшкодування майнових збитків повинна отримати лише та особа, чия невинуватість у скоєнні злочину повністю доказана та в цьому будь-яких сумніви в цьому відсутні. «Всего естественное, – писав професор І.Я. Фойницький, – отметить пределы вознаграждения доказанностью невинности. Наше сочувствие и наше сожаление возбуждают далеко не все оправданные подсудимые, а только те из них, невинность коих оказалась очевидною, которые, таким образом, пострадали совершенно напрасно» [11, с. 61–62].

Відомий юрист М.М. Розін, також притримувався думки про те, що всім без виключення особам відшкодувати збитки, завдані у сфері судочинства неможливо, «...невозможно логически и несправедливо как нравственно, так и юридически», та вважав, що виправдувальний вирок

або постановою про закриття справи створюють право на відшкодування лише у випадках коли доведено, що «...1) не было не только наказуемого правонарушения, но и вообще не было правонарушения 2) оно было, но совершено не обвиняемым» [13, с. 109].

Разом з тим, однією зі спірних обставин у питанні відшкодування шкоди виправданому була проблема позбавлення права громадянина на компенсацію у випадку необґрунтованого засудження. Достатньо розповсюдженою являлася думка про так звану процесуальну провину обвинуваченого, яка виникає вже з самого факту притягнення особи до кримінальної відповідальності та може погіршуватись негативними обставинами: втечею, заперечуванням на допитах, брехнею, самообмовою. Така поведінка, на думку австрійського юриста Генріха Жака, затягує справу, веде слідство хибним шляхом, має ряд інших негативних наслідків [14, с. 154–156].

Проти пропозиції про необхідність у разі виправдання враховувати процесуальну провину обвинуваченого та не відшкодувати в даному випадку збитки зазначав І.Я. Фойницький: «...пределов вознаграждения за привлечение к суду оправданных нельзя найти ни в степени невиновности по обвинению, ни в отсутствии на стороне обвиняемого процессуальной вины. Все оправданные по суду, каковы были, каковы бы ни были мотивы оправдания их, каково бы ни было поведение их во время процесса... имеют право на вознаграждение за привлечение к суду вообще, за предварительное задержание в частности» [11, с. 72].

Таким чином, відправним моментом у практиці втілення у життя ідеї винагороди невинуватих повинна була стати, на думку вчених та політиків, сувора індивідуалізація компенсаційних виплат, що видаються лише дійсно тим хто їх потребує [11, с. 27]. На цей рахунок були й інші пропозиції. Наприклад, видавати винагороду виключно у випадку, якщо «...понесенные пострадавшим жертвы выходят за пределы того, что при данных условиях может считаться нормальным» [12, с. 77].

Наприкінці XIX ст. в країнах Європи сформувалися два табори вчених, одні з яких стверджували про необхідність відшкодування збитків завданих необґрунтованим притягненням до відповідальності (Гейнце, Жак, Штенглейн, Фойницький та інші) [11, с. 47–51; 12, с. 59], інші стверджували про те, що дана інституція є зайвою при тому, що в більшості Європейських країн вже діяли зазначені правові норми [12, с. 69–70].

В подальшому в юридичній науці XIX ст. – початку XX ст. розпочали приділяти значну увагу поновленню прав засуджених, у тому числі й їх реабілітації. М.І. Миролюбов стверджував: «...реабілітація не повертає втрачених прав та переваг, а повертає тільки правоздатність на їх отримання та досягнення» [2, с. 17]. Реабілітація ототожнювалася з умовним засудженням, умовним звільненням, патронатом тобто мірами попередження рецидиву. Якщо провести аналогію з сучасним кримінальним процесом, то реабілітація в правовій системі Російської імперії являлась поєднанням тогочасних правових інститутів помилування та зняття судимості. При чому в ті часи реабілітація застосовувалась до

винуватих осіб, як правило вже таких, що вже відбули частину кримінального покарання та які подали прохання про помилування. Питання про відшкодування завданої шкоди не виникало, особи лише поновлювались в своїх громадянських правах, наприклад, в праві знову вступити на державну службу, вибирати та бути обраним в представницькі органи [19, с. 16].

В 20-ті роки минулого сторіччя реабілітацію стали трактувати як порядок відновлення в колишньому стані невинно притягнутого до кримінальної відповідальності [11, с. 40, 108].

Історія та аналіз актуальних проблем подальшого (післяреволюційного) становлення інституту реабілітації у радянському праві детально розглядалися Б.Т. Безлепкіним, В.В. Бойцовой, Л.В. Бойцовой, Т.М. Москальковой, Л.А. Прокурдріної, Т.Т. Таджикиєвим [20, с. 9–17; 21, с. 11–37].

У 1925 році у законодавстві СРСР було закріплено правило про виплату найменш зарплатні не більш ніж за два місяці тим особам, які утримувались під арештом або відстороненим від посади, відносно яких було винесено виправдувальний вирок або кримінальну справу було закрито [22]. У 1936 році спільним Циркуляром № 109 Наркомата юстиції, Наркомата внутрішніх справ та Прокуратури СРСР було встановлено правило про те, що особі у випадку скасування вироку, засудження до виправно-трудових робіт, та закритті кримінальної справи щодо неї за реабілітуючими підставами, повинні бути повністю відшкодовані суми, утримані з її заробітку [23, с. 496].

Конституція СРСР від 05.12.1936 р. та Конституція УРСР від 30.01.1937 р. не містили норм про відшкодування будь-яких збитків та інститут поновлення прав був відсутнім. Разом з тим такими вченими як І.М. Гуткін, Т.М. Добровольська, М.С. Строгович порушувались питання про відповідальність держави за неправомірне притягнення до відповідальності та відшкодування збитків незаконно засудженим особам. Таким чином, прихильники теорії заходів з реабілітації акцентували увагу в бік матеріального відшкодування [24, с. 15].

Таким чином, науково-теоретична думка не стояла на місці та вченими продовжувала проводитись полеміка про необхідність виплати винагороди особам, які помилково притягнуті до кримінальної відповідальності, про ймовірність грошової компенсації моральної шкоди [25, с. 73–74].

Подальший розвиток даного правового інституту та поняття реабілітації, отримали у п'ятдесяті роки XX сторіччя. Пов'язано це було не тільки з прийняттям правових актів, направлених на поновлення прав жертв політичних репресій у 1937–1938 роки, які проводились починаючи з 1956 р., у період «хрущовської відлиги», але й з розпочатої кодифікації союзного кримінально-процесуального законодавства. Про необхідність законодавчого закріплення гарантій захисту особи від необґрунтованих обвинувачень в Основах кримінального судочинства СРСР та союзних республік стверджувало багато вчених таких як М.С. Строгович, Т.Н. Добровольська та ін. Р.Д. Рахунов до числа прогалів проекту Основ кримінального судочинства відніс питання про право незаконно або необґрунтовано засудженого вимагати відшкодування матері-

альної шкоди, завданої у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності [26, с. 16–25].

Тож, було прийнято низку законодавчих актів, в яких була закріплена цивільно-правова відповідальність працівників органів державної влади (ч. 2 ст. 89 Основ цивільного законодавства 1961 р.). Також, згідно з положеннями ч. 3 ст. 56 нової Конституції УРСР від 20.08.1978 р. зазначене право за громадянами було закріплено без належного механізму його реалізації.

Лише 18 травня 1981 року було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду». Зазначеним Указом затверджувалось Положення про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури та суду [27, ст. 741], а 2 березня 1982 року було прийнято Інструкцію із застосування вищевказаного положення [28, с. 3–10]. Даним питанням була присвячена постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 18 травня 1988 року за № 15 «О некоторых вопросах применения в досудебной практике Указа Президиума Верховного Совета СССР от 18 мая 1981 г. «О возмещении ущерба, причиненного гражданину незаконными действиями государственных и общественных организаций, а также дополнительных лиц при исполнении ими служебных обязанностей» [29, с. 10–15].

Однак слід підкреслити, що реабілітаційне законодавство 1981 року застосовувалося без широкого обговорення науковою громадськістю. Воно «...осталось недостаточно известным для самих работников правоохранительных органов... не было поднято на должную высоту ни народном правосознанием, ни в профессиональном сознании должностных лиц» [21, с. 38].

Правові передумови інституту реабілітації містяться у нормах міжнародного права. Так, Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [30, ст. 5], Міжнародний

пакт про громадянські та політичні права [31, ст. 9], Свод принципів захисту всіх лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме (резолюція Асамблеї ООН 43/173 від 09.12.1988 року) [32, с. 22] закріплюють право кожного, хто був жертвою незаконного арешту або за судження, на компенсацію у відповідності з нормами внутрішнього законодавства.

З метою розвитку міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною, в 1992 році КПК України 1960 року було доповнено ст. 53-1 «Обов'язок органу дізнання, слідчого, прокурора і суду щодо вжиття заходів до відшкодування шкоди, заподіяної громадянину незаконними діями» [33], а у 1994 році Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [34].

Говорячи про епоху, яка почалась після проголошення незалежності України неможна не пригадати вчених-процесуалістів (В.Т. Маляренко, М.Є. Шумило, М.Р. Мазур, Г.М. Гапотченко, О.В. Капліна та інші), які неодноразово наголошували у своїх дослідженнях про необхідність законодавчого унормування інституту реабілітації. Діючим кримінальним процесуальним законодавством реабілітаційні заходи передбачені для померлих підозрюваних, обвинувачених (ст. 284 КПК України) [35], попри те, що інститут відшкодування унормований окремими нормами цивільно-правового законодавства (ст. ст. 1174, 1176 ЦК України) [36].

Висновки. На сьогоднішній день виходячи не тільки із законодавчих, міжнародних актів, але й історичного розвитку та сучасних наукових тенденцій можна стверджувати, що інститут реабілітації повинен становити синтез заходів матеріального відшкодування та заходів відшкодування морально-компенсаторного характеру, порядок реалізації якого має бути закріплено в нормах діючого КПК України.

Список літератури:

1. Юридична енциклопедія. Ред. І.Ю. Тихомирова. Москва, 2005. С. 738.
2. Миролюбов М.І. Реабилитация, как социальный правовой институт. Казань, 1902. С. 17.
3. Безлепкин Б.Т. Возмещение вреда, причиненного гражданину судебными органами. Москва, 1979. С. 139.
4. Артикул воинский 1715 року [Российское законодательство X-XX вв.: в 9 т. Т. 4]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 21.12.2019).
5. Розин М.М. О вознаграждении невинно к суду уголовно привлекаемых: Доповідь кримінальному відділенню Санкт-Петербурзької юридичної спілки 15 березня 1897 р. *Журнал Мин. Юстиції*. 1897. № 9. С. 88–89.
6. Ордалия, стаття. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%90%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BB_%D0%B2%D0%BE%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9 (дата звернення: 21.12.2019).
7. Права, за якими судиться малоросійський народ (1743) Ред. Н.О. Кістяковського. Київ : Університетська типографія, 1879. Глава 25, арт. 2 п. 3. С. 730–731.
8. Звід законів карних Звід законів Російської імперії Санкт-Петербург, (1842). Кн. 2 «О судопроизводстве по преступлениям», ст. 1343; ст. 1360, ст. 1494, 156–1563, 1570.
9. Статут цивільного судочинства, Судові статuti 20 листопада 1864 року. Санкт-Петербург : Сенатська типографія, 1867. 635 с.
10. Статут карного судочинства, Судові статuti 20 листопада 1864 року. Санкт-Петербург : Сенатська типографія, 1867. С. 430, 286–287.
11. Фойницький І.Я О вознаграждении невинно к суду уголовно привлекаемых. Санкт-Петербург, 1884. С. 40, 108.
12. Федельштейн Е.А. Вознаграждения невинно к суду уголовно привлекаемых в новой редакции Устава уголовного судопроизводства. *Журнал Министерства Юстиції Російської імперії*. 1902. № 10. С. 55–78.
13. Розин М.М. О вознаграждении невинно к суду уголовно привлекаемых к суду: Доповідь карному відділенню Санкт-Петербурзької юридичної спілки 15 листопада 1897 року. Санкт-Петербург. *Журнал Министерства Юстиції Російської імперії*. 1897. № 9. С. 81–117.
14. Левенстим А.А. Судебные ошибки и вознаграждение невинно осужденных. Санкт-Петербург. *Журнал Министерства Юстиції Російської імперії*. 1896. № 5. С. 150.

15. Люблінський П.І. Свобода личности в уголовном процессе. Меры обеспечивающие неуклоние обвиняемого от правосудия. Санкт-Петербург : Сенатська типографія, 1906. 595 с.
16. Марков А. Об обжаловании подсудимым оправдательных приговоров, *Журнал цивільного та кримінального права*. Санкт-Петербург, 1891. № 8. С. 1.
17. Хрульов С.О. О вознаграждении лиц, понесших наказание по судебной ошибке. Санкт-Петербург. *Юридичний вісник*. 1888. № 8. С. 503–509.
18. Розін М.М. Уголовное судопроизводство : Посібник до лекцій. Томськ : Типо-літографія Сибірського Товариства друкованої справи, 1913. С. 518.
19. Касумов Ч.С. Последствия реабилитации по советскому праву. Баку, 1991. С. 168.
20. Безлепкін П.Т. Відшкодування шкоди, завданої громадянину судово-слідчими органами. Москва : Академія МВС СРСР, 1979. С. 9–17.
21. Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Реабілітація необгрунтовано засуджених громадян у сучасних правових системах : Навчальний посібник. Тверський державний університет, 1993. С. 11–37.
22. Роз'яснення Народного Комісаріату Праці РСФСР від 21 травня 1925 року «Про порядок застосування п. «д» ст. 47 КЗпП», Відомості НКЮ СРСР. 1925. № 24.
23. Довідник із законодавства для судово-прокурорських працівників Ред. Г.М. Сафонова, В 3 т. Москва, 1949. Т. 1. С. 496.
24. Рахунов Р.Д. Существенные вопросы уголовного судопроизводства. *Соц. законность*. 1958. № 7. С. 15.
25. Агаков М.М. Зобов'язання з завдання шкоди. *Проблеми соц. права*. 1939. № 1. С. 73–74.
26. Строгович М.С. Теоретические вопросы советской законности. *Советское государство и право*. 1956. № 4. С. 16–25.
27. Відомості Верховної Ради СРСР. 1981. № 21. Ст. 741.
28. Інструкція із застосування Положення про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури та суду, БНА СРСР, 1984. № 3. С. 3–10. (Нормативний документ БНА СРСР. Інструкція).
29. Бюлетень Верховного Суду СРСР. 1989. № 1. С. 10–15.
30. Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [законодавчий акт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 21.12.2019).
31. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [законодавчий акт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 21.12.2019).
32. Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі. Москва : Рад. Юстиція, 1992. № 6. С. 22.
33. Кримінально-процесуальний кодекс України від 1960 року [законодавчий акт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (дата звернення: 21.12.2019).
34. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1995 р. [законодавчий акт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 21.12.2019).
35. Кримінальний процесуальний кодекс України від 2012 року [законодавчий акт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 21.12.2019).
36. Цивільний кодекс України від 2003 року [законодавчий акт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 21.12.2019).
37. Каплина О.В. Проблемы реабилитации в уголовном процессе Украины : дисертація канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1998. С. 11–24.
38. Мазур М.Р. Захист прав та законних інтересів реабілітованих у кримінальному процесі : дисертація канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2011. С. 3–4.
39. Шумило М.Є. Способи компенсації моральної шкоди, завданої особі незаконним кримінальним переслідуванням. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2010. № 1. С. 3–4.

References:

1. Jurydychna encyklopedija Red. I.Ju. Тухомырова. Москва, 2005. 738 s.
2. Myroľjubov, M.I. Reablytacija, kak social'nyj pravovoj ynstytut. Kazan', 1902. S. 17.
3. Bjezljepkin, B.T. Vozmeschenye vreda, prychynennoho hrazhdanynu sudebno-sledstvennymy orhanamy. Moskva, 1979. S. 139.
4. Artykul voynskij 1715 roku [Rossyjskoe zakonodatel'stvo X-XX vv.: v 9 t. T. 4]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%80%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F> (accessed: 21.12.2019).
5. Rozyn, M.M. O voznahrazhdeny nevyanno k sudu uholovno pryvlekaemyx: Dopovid' kryminal'nomu viddilennju Sankt-Peterburz'koi jurydychnoji spilky 15 bereznja 1897 r. *Zhurnal Min. Justyciji*. 1897. № 9. S. 88–89.
6. Ordaliya, stattja. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%90%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BB_%D0%B2%D0%BE%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9 (accessed: 21.12.2019).
7. Prava, za jakymy sudyt'sja malorosijs'kyj narod (1743). Red. N.O Kistjakov'skoho. Kyiv: Universytets'ka typohrafija, 1879. Hlava 25, art. 2, p. 3, s. 730–731.
8. Zvid zakoniv karnyx Zvid zakoniv Rosijs'koi imperiji Sankt-Peterburh (1842). Kn. 2 «O sudoprojzvodstve po prestuplenjam», st. 1343; st. 1360, st. 1494, 156–1563, 1570.
9. Statut civil'noho sudochynstva, Sudovi statuty 20 lystopada 1864 roku. Sankt-Peterburh: Senats'ka typohrafija, 1867. 635 s.
10. Statut karnoho sudochynstva, Sudovi statuty 20 lystopada 1864 roku. Sankt-Peterburh: Senats'ka typohrafija, 1867, s. 430, s. 286–287.
11. Fojnyc'kyj, I.Ja O voznahrazhdeny nevyanno k sudu uholovno pryvlekaemyx. Sankt-Peterburh, 1884, s. 40, 108.
12. Fedel'stejn, E.A. Voznahrazhdeny nevyanno k sudu uholovno pryvlekaemyx v novoj redakcyi Ustava uholovnoho sudoprojzvodstva. *Zhurnal Ministerstva Justyciji Rosijs'koi imperiji*. 1902. № 10. S. 55–78.
13. Rozin, M.M. O voznahrazhdeny nevyanno k sudu uholovno pryvlekaemyx k sudu: Dopovid' karnomu viddilennju Sankt-Peterburz'koi jurydychnoji spilky 15 lystopada 1897 roku. Sankt-Peterburh. *Zhurnal Ministerstva Justyciji Rosijs'koi imperiji*. 1897. № 9. S. 81–117.

14. Levenstym, A.A. Sudebnye osybky y voznahrazhdenye nevyanno osuzhdennyx. Sankt-Peterburh. *Zhurnal Ministerstva Justyciji Rosijs'koji imperiji*. 1896. № 5. S. 150.
15. Ljublins'kyj, P.I. Svoboda lychnosti v uholovnom processe. Mery obespechvajuschye neuklonye obvynjaemoho ot pravosudyja. Sankt-Peterburh: Senats'ka typohrafija, 1906. 595 s.
16. Markov, A. Ob obzhalovanny podsudymym opravdatel'nyh pryhovorov. *Zhurnal cyvil'noho ta kryminal'noho prava*. Sankt-Peterburh, 1891. № 8. S. 1.
17. Xrul'ov, S.O. O voznahrazhdeny lyc, ponessyx nakazanye po sudebnoj osybke. Sankt-Peterburh. *Jurydychnyj visnyk*. 1888. № 8. S. 503–509.
18. Rozin, M.M. Uholovnoe sudoproizvodstvo: Posibnyk do lekcij. Toms'k: Typo-litohrafija Sybirs'koho Tovarystva drukovanoji spravy, 1913. S. 518.
19. Kasumov, Ch.S. Posledstvyja reabylytacyy po sovetському pravu. Baku, 1991. S. 168.
20. Bjezljepkin, P.T. Vidskoduvannja skody, zavdanoji hromadjanynu sudovo-slidchymy orhanamy. Moskva: Akademija MVS SRSR, 1979. S. 9–17.
21. Bojcva V.V., Bojcova L.V. Reabilitacija neobhruntovano zasudzenykh hromadjan u suchasnyx pravovyx systemax: Navchal'nyj posibnyk. Tver: Tvers'kyj Derzhavnyj unyversytet, 1993. S. 11–37.
22. Rozjasnennja Narodnoho Komisarjatu Praci RSFSR vid 21 travnja 1925 roku «Pro porjadok zastosuvannja p. «d» st. 47 KZpP», Vidomosti NKJu SRSR. 1925. № 24.
23. Dovidnyk iz zakonodavstva dlja sudovo-prokurors'kyx pracivnykiv Red. H.M. Safonova, V 3 t. Moskva, 1949. T. 1. S. 496.
24. Raxunov, R.D. Suschestvennye voprosy uholovnoho sudoproizvodstva, *Soc. zakonnost'*. 1958. № 7. S. 15.
25. Ahakov, M.M. Zobovjazannja z zavdannja skody, *Problemy soc. Prava*. 1939. № 1. S. 73–74.
26. Strohovykh, M.S. Teoretycheskye voprosy sovet'skoj zakonnosti *Sovetskoe hosudarstvo y pravo*. 1956. № 4. S. 16–25.
27. Vidomosti Verxovnoji Rady SRSR. 1981 r. № 21. St. 741.
28. Instrukcija iz zastosuvannja Polozhennja pro porjadok vidskoduvannja skody, zavdanoji hromadjanynu nezakonnymy dijamy orhaniv diznannja, poperedn'oho slidstva, prokuratury ta sudu, BNA SRSR, 1984 r. № 3, s. 3–10. (Normatyvnyj dokument BNA SRSR. Instrukcija).
29. Bjuleten' Verxovnoho Sudu SRSR. 1989 r. № 1. S. 10–15.
30. Jevropejs'ka Konvencija pro zachyst prav ljudyny ta osnovopolozhnyx svobod [zakonodavchij akt]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (accessed: 21.12.2019).
31. Mizhnarodnyj pakt pro hromadjans'ki ta politychni prava [zakonodavchij akt]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (accessed: 21.12.2019).
32. Zvid pryncypiv zaxystu vsix osib, scho piddajut'sja zatrymannju abo uvjaznennju v bud'-jakij formi. Moskva: Rad. justycja, 1992. № 6. S. 22.
33. Kryminal'no-procesual'nyj kodeks Ukraïny vid 1960 roku [zakonodavchij akt]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (accessed: 21.12.2019).
34. Zakon Ukraïny «Pro porjadok vidskoduvannja skody, zavdanoji hromadjanynovi nezakonnymy dijamy orhaniv, scho zdijnsnjut' operatyvno-rozsukovu dijalt'nist', orhaniv dosudovoho rozsliduvannja, prokuratury i sudu» vid 1995 r. [zakonodavchij akt]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80> (accessed: 21.12.2019).
35. Kryminal'nyj procesual'nyj kodeks Ukraïny vid 2012 roku [zakonodavchij akt]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (accessed: 21.12.2019).
36. Cyvil'nyj kodeks Ukraïny vid 2003 roku [zakonodavchij akt]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (accessed: 21.12.2019).
37. Kaplyna, O.V. Problemy reabylytacyy v uholovnom processe Ukrainy: dysertacija kand. juryd. nauk: 12.00.09. Charkiv, 1998. S. 11–24.
38. Mazur, M.R. Zaxyst prav ta zakonnyx interesiv reabylatovanyx u kryminal'nomu procesi: dysertacija kand. juryd. nauk: 12.00.09. L'viv, 2011. S. 3–4.
39. Sumylo, M.Je. Sposoby kompensaciji moral'noji skody, zavdanoji osobi nezakonnym kryminal'nym peresliduvannjam. *Chasopys Nacional'noho universytetu "Ostroz'ka akademija". Serija "Pravo"*. 2010. № 1. S. 3–4.